

הרב ישראל רוזן

ההלכה והחיים המודרניים

בעיות הלכתיות חדשניות העסיקו את חכמי התורה שבכל דור ודור, דור ודור וחידושינו, דור דור ופיתרונותינו. מאז ומעולם שימשו אביזרים טכנולוגיים ומדעיים חדשים אתגר בפני תופשי התורה ויושבי על מדין. כל מציאות חיים משתקפת במוקדם או במאוחר בבית המדרש, ומהווה נושא לפסיקה, לחוות דעת או לעיון ודיון של שקלא וטריא הלכתית. כל הטוען כי הפוסקים "מתחמקים", כביכול, מעיסוק בשאלות השעה – אינו יודע מה הוא סח. ספרות השאלות ותשובות משמשת בבואה נאמנה לכל פינות החיים ואין לך נושא שאינו בא לידי ביטוי בהלכה, בחינת: "וחי בהם".

עם זאת דומה שיש לציין שלושה מעגלים, השונים זה מזה מנקודת המבט של התייחסות הלכתית למציאות דינאמית ומחודשת. המעגל הראשון הוא האישי-משפחתי, השני – המעגל הקהילתי-חברתי, והשלישי – שאלות בעלות אופי לאומי-ממלכתי. ולא הרי זה כהרי זה. דומה כי פוסק בוחן את נושא דיונו גם מנקודת מבט זו של שיוך השאלה לחיים הפרטיים, הציבוריים או הלאומיים. ננסה במאמר זה "לתת בהם סימנים", להדגים ולהתוות קווי אופי להתמודדות ההלכה עם שאלות "מודרניות" בשלושה מעגלי חיים אלו.

שאלות בתחום האישי-משפחתי

כל צורב ויודע ספר יעיד כי אלפי תשובות הלכתיות ניתנו בעקבות שאלות שהזמן גרמן. עם המצאת החשמל ואביזריו הוצפו הפוסקים בשאלות חדשות הקשורות לארבעת חלקי השולחן-ערוך, ובמיוחד בהלכות שבת. מאות תשובות נכתבו בסוגיות הדלקת חשמל בשבת, בישול, קירור ואיזורור במיתקנים תרמוסטאטיים, שימוש בטלפון וברכב בשבת לעת הצורך, מעלית אוטומאטית, קריאת מגילה ותקיעת שופר בטלפון, צליית כבד בתנור חשמלי, בדיקת חמץ והדלקת נר חנוכה בפנס חשמלי, מחיקת שמות מקלטות ושאלות רבות נוספות.

קיימות שאלות "מודרניות" רבות, מן התחום האישי, שאינן קשורות לחשמל ואף הן ממלאות את עולמה של תורה, כגון: טווייט ציצית במכונה ובגד סינטטי לחיוב ציצית, כשרות מזון בעיבודים מודרניים, תרופות בפסח, "סוכה לנצח", קיטור ומיקרוגל לעניין הגעלה ובשר וחלב, זכויות יוצרים בקלטות, הגעלת כלי פלסטיק, תפילת הדרך וברכת הגומל לנוסעי מטוס וכל כיוצא באלה.

שאלות אלו נדונות ככל שאלה הלכתית אחרת, ואין ליחס להן היבטים של "השקפת עולם" או מסר חינוכי עקרוני וכיוצא בו. הללו אוסרים והללו מתירים, הללו פוסלים והללו מכשירים, והכל כדרכה של תורה, ואלו ואלו דברי אלקים חיים.

שאלות בתחום הציבורי-חברתי

כאמור, סוג מסוים של שאלות העולות על שולחן מלכי רבנן, מתוך התפתחות החיים ותהליכים "מודרניים", הן שאלות בעלות אופי ציבורי יותר, אשר יש להן השלכות מפליגות על אורחות החיים הדתיים ו"השקפות עולם" הלכתיות.

אמנה כאן מספר נושאים השייכים לענ"ד למעגל זה.

1. עירוב ב"צורת הפתח"

ההתפתחות החברתית, תהליכי העיור (אורבאניזציה) ופריצת המסגרת ה"החמולתית" גרמו להתפשטות ממוסדת וקבועה של התקנת "חוטי עירוב" כדי לאפשר טלטול בשבת. "צורת הפתח" סביב כל ערי הארץ ומושבותיה השכיחה כמעט כליל תורת עירוב בארץ הקודש ועוד קודם לכן בעיירות מזרח אירופה. ללא ספק, השבת שינתה פניה ויכולת הטלטול מקילה מאד על התקשורת החברתית בשבת. (ראה בספר הלכות עירובין לר"א לנגה, ירושלים תשל"ג) פרטי הלכות מעשיות בנדון. וראה באיגרות משה לגר"מ פיינשטיין זצ"ל ח"א סימנים קלח"ק בעניין תיקון עירובין בברוקלין ובמנהטן, ניו יורק. וכן שם בח"ד סימנים פר"ט בנדון זה. וראה סקירה ארוכה בדברי מנחם לגר"מ כשר זצ"ל בנספח לח"ג).

2. מצות מכונה

פולמוס הלכתי ער ליווה את השלבים הראשונים של מיכון אפייט המצות. התפתחות החרושת המודרנית לא פסחה על שטח זה, וכידוע מחלוקת של דורות התלהטה סביב סוגיה זו. (ראה אוסף תשובות של

רבנים האוסרים בקונטרס "מודעה לבית ישראל" מאת הגר"ש קלוגר זצ"ל (ברעסלא תרי"ט) וקונטרס "ביטול מודעה" של הרבנים המתירים מאת הגרי"ש נתנזון זצ"ל (לבוב תרי"ט). וראה סיכום ביבליוגרפי בנדון בספר "החשמל בהלכה" (ירושלים תשל"ח) חלק ב פרט ט.

3. מכירת חמץ

התפתחות חיי המסחר וצרכים כלכליים נוספים הקשו על אפשרות ביעור החמץ בפועל. מכירה לנכרי – המעוגנת היטב בהלכה – הפכה ל"מוסד" הלכתי קהילתי בכל תפוצות ישראל. (ראה סיכום הלכתי על "מכירת חמץ והשתלשלותה" בספר "המועדים בהלכה" לגרש"י זיון זצ"ל, פסח ד (עמוד רמה ואילך), וכן ב"מעדני שמואל" על הלכות פסח סימן קיד).

4. חימום מקוה

עלייה ברמת החיים והתקנת תנאי נוחיות ביתיים הביאה בהכרח להנהגת סידורי חימום מים בכל המקוואות שבעולם על אף שהנושא פרובלמטי בהלכה ועומד בניגוד לסעיף מפורש בשולחן ערוך (יורה דעה סימן רא סעיף עה). (וראה בפתחי תשובה שם ובמיוחד בדרכי תשובה על אתר שהביא סיעת אחרונים להתיר). ואופייניים דברי הנצי"ב ב"משיב דבר" יורה דעה סימן לח "דאין להחמיר בימינו כלל משום שיש לחוש שלא יטבלו כלל ח"ו".

5. לימוד תורה לנשים

המהפכה ההשכלתית בכלל, והשתלבות הנשים כפעילות במגזרי חיים שונים, הכשירה את הקרקע ללימודי תורה לנשים ברמה זו או אחרת. יש שפתחו כל חדרי תורה בפני נשים, כולל פילפולא דאורייתא ואף ספרי תורת הסוד והנסתר. יש המסתפקים בהלכות ומקורותיהן, ויש אשר צמצמו לימוד בנותיהן למקרא ופירושו. הצד השווה שביניהן שנשים רבות בדרונו "יודעות ספר" ומבינות ב"אותיות רש"י. (ראה אוסף דעות בספר האשה והמצוות מאת הרב ג' אלינסון, ח"ג עמ' 160 ואילך).

6. חידושי רפואה

הנושאים הרפואיים מלווים אותם באינטנסיביות אישי הלכה ותלמידי חכמים. כיום ניתן לקבל חוות דעת הלכתית בסוגיות קשות כמו אמצעי מניעה, הזרעה מלאכותית, תינוק מבחנה, השתלות למיניהן וכיוצא

באלה (ראה כרכי "אסיא" בהוצאת "מכון שלזינגר לרפואה והלכה" ליד בית החולים "שערי צדק"; כרכי "הלכה ורפואה" בהוצאת מכון רגנשברג, ירושלים; חוברות "הרפואה וההלכה" בהוצאת בית החולים לניאדו, נתניה, וכן מאמרים רבים בכרכי "תחומין", הוצאת מכון "צומת", אלון שבות).

*

בצד דוגמאות אלו, אשר ניתן לומר כי רבים מן הפוסקים נוקטים בהן לקולא, נוכל להצביע על דוגמאות המקובלות "לחומרא". לענ"ד בדוגמאות דלהלן ההיבט הציבורי-חברתי הוא העומד ביסוד החומרא, כדי למנוע פרצות, "כירסומים הלכתיים" וכיוצא באלה.

7. נסיעת שבת ברכבת של נוכרים

גם אם מבחינת ההלכה הצרופה ניתן היה להתיר נסיעה ברכבת תחתית בשבתות (אם תמצא דרך שלא לעבור עלאיסור הוצאה וטלטול) אף על פי כן דומה כי נימנו וגמרו לחומרא בשל החידוש ה"מהפכני" שבדבר וההיבט הציבורי-חברתי הכרוך בנוהג זה, ואכמ"ל. (ראה אוסף תשובות בספר "החשמל ושבת" (ירושלים תשל"ה) פרק יב – כלי תחבורה).

8. מיקרופון, אופניים ומצלמה בשבת

דומה עלי כי גם נושאים אלו סוכמו לאיסורא בשל שינוי רציני באופיה של השבת. אפילו אם מכשירים אלו יוסדרו בדקדקות כתואמים את הלכות שבת – מכל מקום טענת "מראית עין", "שמא יתקן" וכיוצא בה י שארו בעינין. (ראה "שמירת שבת כהלכתה" פרק טז סעיף יז לעניין אופניים, וסעיף כו לעניין מצלמה. וראה בספר "החשמל בהלכה" עמ' 188 אוסף ביבליוגראפי לענין רמקול ומקרופון).

9. נתיחת מתים

שאלת נתיחת מתים חרגה במדינת ישראל מעבר לשאלות הספציפיות בכל מקרה כשלעצמו, וקיבלה מימד ציבורי. רבים מן המחנה הדתי מתייחסים בספקנות לרופאים, והמאבק נגד נתיחת מתים מבטא אי אימון וחשדנות כלפי "מתירנותם" של רופאים. מאידך גיסא – ציבור חילוני מסויים רואה בסגיא זו סמל לעימות בין הלכה ומדע, בין דת לקידמה, וממילא הכרעות בשאלה זו מתבססות גם על השקפת עולם כללית. (ראה רשימה ביבליוגראפית מקיפה מאת הרב קלמן כהנא בחוברת המעיין, טבת תשכ"ז).

הקו המאפיין מעגל הלכתי זה הוא בכך שהדיון הופך להיות עקרוני, וממילא מתייחסים אליו גדולי תורה בקצווי תבל ולאורך דורות כאשר הפן הציבורי-חברתי משמש רקע לפסיקה.

מבחינת ההשקפה ההלכתית על שאלות ציבוריות יש פנים לכאן ולכאן – לקהל ולהחמיר. מחד גיסא בעניינים רבים שנינו "בעל נפש יחמיר על עצמו" ו"רבים שאני". אין לחייב ציבור לנורמות גבוהות של "מהדרין" ודיינו אם ישמרו תורה לפי דעת המקיל. מאידך גיסא, בכמה עניינים מצינו ש"אין מגלין (היתרים) אלא לצנועים" ו"לפי שאינם בני תורה" התמירו עליהם (ראה למשל שבת קלט ע"א ועבודה זרה נח ע"א). הציבור דרכו לחפש "פרצות" ולכן יש לעיתים לגדור ולגזור גם על המותר, כדי שלא ידמו מילתא למילתא ויעברו את גבול המותר.

שאלות בתחום הלאומי-ממלכתי

כאמור, רואה אנוכי סוג חדש של שאלות העולות על שולחן מלכים והן קשורות לקוממיות ישראל בארצו ולייסודה של מדינת היהודים.

בהקשר זה יש להזכיר את שאלת השבת כבעיה המרכזית ביותר בהלכותיה של מדינה יהודית על פי התורה. אי אפשר להשבית כליל שירותים ממלכתיים וציבוריים כמו צה"ל, משטרה, מכבי אש, מגן דוד, בתי חולים, חשמל, מים, טלפונים, ספנות, ענפי חי במשקים, שירותי תיירות מסויימים, בתי סוהר, משרד החוץ, קהיליית המודיעין ועוד ועוד.

מיגזרים אלו פועלים בשבת ברמה כלשהי, החיונית לציבור אם כי לא תמיד ניתן לכלול את הפעילות תחת כנפי מושג "פיקוח נפש". מבחינה מעשית הולך ונוצר מעין מושג חדש בתחום ההלכתי: תחום פעילות שיש לכנותו "חיוני" שאינו לנוחיות בעלמא אלא קשור לשלום הציבור או למניעת נזק וחולי במבט כוללני. (ראה לעניין זה במאמרי "פיקוח נפש ציבורי בשבת", "שנה בשנה" תשמ"א וב"תחומין" ב"השבט במשטרה" עמ' 70 ואילך).

אספקת חשמל לאוכלוסיה הינה "חיונית", כי לא ניתן להבחין בין בתי חולים, מגן דוד, בתי זקנים או חולים ותינוקות בבתיים פרטיים. כיוצא בזה אי אספקת חשמל תגביר בעקבותיה נזקים ציבוריים אי-פה אי-שם, בריונות ברחובות חשוכים, קלקול בשר במחסני הקירור, תקלות במכשירי קשר צבאיים וכדומה (ראה לעניין זה בספר "החשמל לאור ההלכה" לרב שבת יודלביץ זצ"ל, וב"פסקי הלכות צבא" לגר"ש גורן, "שאלי ציון" לגר"ד אליעזרוב ומאמרי ב"מורשה" ו עמ' 91).

היענות משטרתית לקריאות הינה "חיונית", באשר לא ניתן לצפות מראש

מתי והיכן קיים חשש לפיקוח נפש; סכסוך שכנים והתפרצות "שיגרתית" עלולים להסתיים בפיקוח נפש כמו גם תאונה או ילד תועה. מאידך גיסא – אין להרחיב את מושג פיקוח הנפש לבלי סוף ובעל כורחנו נוצרה דרגה חדשה: "חיונית". (ראה "עמוד הימיני" לגר"ש ישראל סימן יז "הבטחון הפנימי במדינה בשבת"; הגרי"א"ה הרצוג זצ"ל ב"התורה והמדינה" היו עמ' כה ואילך "על דרכי שמירת הביטחון הפנימי בשבת ויום טוב" וכן במאמרי הנ"ל בתחומין ב).

קיימת הסכמת פוסקים מובהקים לשימוש בהיתר ה"גרמא" בשבת בכך הנושאים החיוניים הללו ודומיהם. ה"גרמא" הינה הפעלת עקיפין באמצעות מנגנון אלקטרוני מחזורי, שתוכנן במיוחד לצרכים כאלו וניתן לתכננו בוואריאציות שונות.

בתחום זה אין מנוס מהכללה, דהיינו המלצה על שימוש ב"גרמא" בצבא, משטרה, בתי חולים ושירותים ציבוריים חיוניים נוספים, מבלי יכולת להבחין בין כל מקרה ומקרה לכשיזדמן. אין לצפות מראש ולנסח פסיקה מפורטת לכל אירוע, ומאידך גיסא אין לתת תורת כל אחד בידו ועל כורחנו עלינו להזדקק להיתר נרחב למדי.

ניתן לומר כי הגישה ההלכתית-טכנולוגית שתרה אחרי פיתרונות הלכתיים יוזמתיים נולדה ב... רפת. ההתיישבות הדתית הצהירה מראשיתה כי לא תוותר על ענפי משק "פרובלמאטיים" אלא תמצא להם פיתרונות הלכתיים. ואכן היתרים שונים שימשו חולבי שבת בדורותינו: חליבה לאוכל, חליבה על צבע, חליבה לאיבוד, "כד שבת", פניאומטיקה ואלקטרוניקה מתוחכמים המופעלים על ידי הפרות עצמן ועוד הרבה. (ראה סקירות בנדון זה במאמרו של חיים פלס ב"ברקאי" ב' עמ' 108; בקובץ "הקיבוץ בהלכה" במאמרו של הרב קלמן כהנא עמ' 211 ואילך, וכן מאמרי הרבנים אורי דסברג ושמואל דוד ב"תחומין" ז עמ' 144 ו-157 ומאמרי ב"עמודים" אלול תשמ"ה).

כל אלו הותרו למיטב הכרתי מתוך ההתייחסות לאומית-ממלכתית לנושא זה, ולא מתוך דאגה לפרנסתו של היחיד או אפילו לקיומו של מושב מסויים.

גם "היתר המכירה" בשמיטה יונק את חוסנו מן ההכרח הלאומי-ממלכתי. משקים יחידים יוכלו להסתדר עם שמיטה כהלכתה ללא הזדקקות להיתר המכירה. מאידך גיסא המשק הלאומי, מנקודות מבט חקלאית וצרפנית כאחת, נתקל בקשיים מעשיים חמורים ביותר והם הם הרקע ל"התחשבות" ההלכה ומתן "היתר המכירה". (ראה סקירות הלכתיות ב"ספר השמיטה" לגרי"מ טיקוצ'ינסקי זצ"ל עמ' נט ואילך; "לאור ההלכה" לגרש"י זיון זצ"ל עמ' קיב ואילך ועוד. וראה תשובה שהתפרסמה בשם הרבנות הראשית

לישראל בשמיטת תשמ"ז בחוברת "מדרש דחד יומא" הוצאת בית יתיר עמ' 24 ואילך, ובהקדמת הרב הראשי לישראל הגר"א שפירא למדריכי השמיטה לחקלאי ולצרכן שהוציאה לאור הרבנות הראשית).

דומני כי גם סוגיית "אולפני הגיור" למתנדבים בקיבוצים ודומיהם שייכת למישור הלאומי-ממלכתי שאנו עסוקים בו. הכל יודעים שגרים מסוג זה מחפשים את המינימום ומתכוונים לשם אישות וכיוצא בזה. הכל מודעים לכך שאולפני גיור אלו אינם "דרך המלך" ההלכתית ואף על פי כן בלעדיהם היה גרוע יותר.

הרבנות הראשית, שנתנה בשעתו חסותה לגיורים אלו עשתה זאת, לענ"ד, מתוך הכרה כי בשאלות בעלות אופי לאומי-ממלכתי יש לתור אחר היתרים ולהיכנס אפילו ל"פירצה דחוקה" הלכתית.

מדינת ישראל – גורם הלכתי

מסקנת דברינו היא כי קיומה של מדינת ישראל מהווה גורם בהלכה, והשקפת עולמו של הפוסק – האם ערך המדינה יקר בעיניו – משמשת רקע לפסיקתו. ברור, איפוא, כי בשאלות ממלכתיות-לאומיות אלו יש להזדקק לרבנים ותלמידי חכמים המעורים בחיי המדינה ואורחותיה. הרי כך מקובלנו כי בשאלות איסור והיתר פונים אל רב העיר ולא דווקא אל ראש הישיבה, אשר אולי עולה על הרב בגדולתו בתורה, שכן הרב מעורה בפסיקה ונהירין לו שבילי הציבור.

יש צורך, איפוא, להעמיד תלמידי חכמים ופוסקים שיתעמקו בבעיות המדינה והתורה ובאורחות הציבור וההלכה. שכן, מקצוע גדול בתורה לפנינו, לא שערוהו אבותינו. מאידך גיסא, עלינו להעלות שאלות ממלכתיות וכלל-לאומיות על שולחן מלכים, מאן מלכי – רבנן, ולהפרות את העיון והפסיקה ההלכתית במישור זה, עד אשר תיסלל דרך המלך העולה וצועדת לקראת מדינת התורה.